

ריבוי הפנים של המדיניות הגזענית כמקור להטעיה

אברהם מרגליות

מן התיאור הנ"ל של המדיניות הנאציונל-סוציאליסטית בשנים הראשונות של הרייך השלישי עולה, כי גילוייה של מדיניות זו הפכו למקור הטעיה למוסדות ולארגונים היהודיים בגרמניה. שיטות הממשל ומהלך המאורעות הקשו עליהם לראות נכוחה את התהליכים שהתרחשו במציאות. בשלהי ימיה של רפובליקת ויימאר גברה, כאמור, התוקפנות האנטישמית של הנאציונל-סוציאליסטים, ובשבועות הראשונים לאחר תפיסת השלטון עוד החמירה תוקפנות זו, בקבלה צביון של מדיניות ממלכתית. לפסגתה הגיעה התוקפנות בתכונה האימתנית שקדמה ליום החרם ובחרם עצמו. עד לפרעות 'ליל הבדולח' לא היה אירוע שדמה להפגנה האנטי-יהודית של ה-1 באפריל 1933, לא בהיקפו ולא באימה שהטיל.

אך זמן קצר לאחר-מכן נתברר, כי המעבר מאופוזיציה קיצונית לנשיאה באחריות שלום המדינה ולתקינות סדריה חייב את הממשל לנהוג איפוק מסוים ביחסו ליהודים. לדמגוגיה הגזענית משכבר הימים נתווספו עתה שיקולים טקטיים, שנבעו מצורכי היומיום הדחופים של המשטר החדש, שלפי שעה לא חש את עצמו איתן כל צורכו ונאלץ להיאבק עם גורמי חוץ ופנים. נסיבות אלו הביאו לבלימת נחשול האלימות נגד היהודים ולריסון בעמדת השלטונות.

התוצאה העיקרית של המדיניות הזאת הייתה כי השלטון, בשאיפתו למנוע זעזועים במשק המדינה המעורער ולהחזיר את יציבותו, אפשר ליהודים להחזיק בפרנסותיהם במשק הפרטי. התפתחות זו השפיעה מאוד על הערכת הציבור היהודי את מצבו ואת עתידו ברייך השלישי, ולא בתחום הכלכלי בלבד. הצעותיהם של אחדים מן הארגונים היהודיים בדבר השתלבות העדה במשטר החדש, הצעות הנראות בדיעבד כדבר שאינו מתקבל על הדעת במדינה הנשלטת בידי דוקטרינה גזענית, שאבו ללא ספק את השראתן מן המציאות הזאת. במשך תקופה ארוכה קיוו רבים, שתהיה אפשרות להחיל את העקרונות הקובעים בשדה הכלכלה גם על שאר תחומי החיים במדינה. לשון אחר, העובדה שהשלטון החליט להוציא את המשק מתחום האפליה הגזעית עוררה בלבם את המחשבה, כי ברייך השלישי אולי לא תשרור אפליה גזעית מוחלטת.

הערכה זו גם הייתה מושפעת לא במעט מן העובדה, כי בשנים הראשונות של המשטר החדש לא תפסה הבעיה היהודית מקום מרכזי בתודעת השליטים, בניגוד לשנים האחרונות של רפובליקת ויימאר, כאשר ההסתה הגזענית הייתה חלק חשוב מתעמולת הנאצים בעת הסתערותם על השלטון. בעיות השעה הדוחקות, כגון המאמץ לביצור המשטר מול יריבים פוליטיים, השאיפה להתגבר על אבטלת המיליונים ותכנון חימושה של גרמניה – כל אלה ריתקו את עיקר תשומת-הלב של השלטון. זאת ועוד, הטיפול בענייני היהודים היה מפוצל בין

רשויות שונות, שנקטו לא אחת עמדות נבדלות, ואף מנוגדות. דבר זה אינו חל רק על המדיניות כלפי היהודים. מחקרה של גרמניה הנאצית הבחין מכבר, כי בפועל לא היה המשטר הנאצי שלטון מונוליתי, אלא מערכת שלטונית סבוכה ומפוצלת, שבין מרכיביה שרר אנטגוניזם רב. הסתירות בין פעולת הגופים השונים ודרכי האלתור שנקטו אפשרו ליהודים ולארגוניהם מרחב-תמרון מסוים. בהתמדה חפשו פרצות בין הרשויות השונות כמפלט מן הגזירות לתקופת-מה. ריבוי המגמות במערכת השלטון הוליד את המחשבה, כי עמדת הממשל כלפי היהודים אינה נחרצת, וכי עדיין לא החליט סופית כיצד לנהוג בהם. בין אם היטלר לא התפנה לטפל בעצמו בבעיה היהודית ובין אם העדיף לדחות את מועד הכרעתו מטעמים טקטיים, אגב הכוונת העניינים מאחורי הקלעים, עובדה היא, כי בשנים הראשונות של הרייך השלישי לא התבלט היטלר בפומבי כמי שמשתתף בקביעת המדיניות כלפי היהודים. היו אלו שנים שבהן נמנע מהשמעת קולו ברבים בענייני היהודים, בעוד שבעבר שימש הנושא מוקד מתמיד במאבקו הפוליטי. שתיקת הפיהרר בעניין היהודים התפרשה אפוא בעיניהם שחלה תמורה בעמדתו, והאיש הנושא באחריות ממלכתית שונה ממנהיג האופוזיציה, המשמעי באסיפות המונים דברי שנאה ואיום בוטים נגד עם ישראל. זאת ועוד נציגי הציבור היהודי, ועמם רוב העדה, נאחזו במאמצי השלטון לבלום את המגמות המהפכניות של הס"א, שבהן ראו איום על הסדר והמשמעת במדינה. דומה, כי היהודים נתנו אמון בהצהרתו של הקנצלר שהמהפכה הגיעה לקצה, וכי הסיקו ממנה, שגם להם צפויים ימים של בטחון ויציבות במשטר החדש.

תגובת הארגונים היהודיים בגרמניה בשנתיים הראשונות של הרייך השלישי לא נקבעה תוך עיון יסודי במהות האנטישמיות הגזענית. ראשי הציבור היהודי שמו לב בעיקר למתרחש במציאות היומיומית ונאחזו בהוראותיהם החוזרות של היטלר ושל פריק נגד פעולות 'פראיות' (כלומר, בלתי-מוסמכות) של יחידים. הם התרשמו מן העובדה, כי מאז אפריל 1933 עבר השלטון בעיקר לשימוש בכלים תחיקתיים ומנהליים כלפיהם, כאילו יש ללמוד מכך, שאין לחשוש מפני הנצחת הרדיפות וממעשי אלימות וטבח ביהודים. הם שמו לב, כי מאז שנת 1933 לא היו פרעות ביהודים, פרט למעשי-טרור בודדים. לנוכח הקצב המקוטע של הגזירות והמחזוריות בהגברת הלחצים העוינים והרפייתם לסירוגין, לא עלתה בקרבם המחשבה, שאורבת להם סכנת כליון גמור. אדרבה, רובם האמינו, כי יעלה בידם לעמוד במצוקות השעה. לא נטעה אם נניח, שגם ההתגייסות הפנימית של העדה לעמידה באתגרי השעה פעלה פעולה מעודדת, שהרחיקה את ודאות הסכנה מתודעת הציבור. דומה, שגם להפסקה זמנית בתהליך שקיעתה של חברה יש השפעה על הלך-רוחה.

בעיני הפעילים של הציבור היהודי נצטייר פרק-הזמן הנזכר כתקופת אתנחתא. הם דברו על ייצוב מסוים, על 'שקט פוליטי יחסי' וגם על 'שיפור כלכלי'. 'נוהגים לומר' כתב בנו כהן, 'כי ההתפתחות בענייני היהודים נכנסה למסלול של רסטורציה'. אנצו סרני הגדיר את המצב

ל'קונסולידציה ידועה'. קהילת אלטונה, שהחליטה בשנת 1933 לבטח את בתי-הכנסת ואת משרדי הקהילה נגד נזקי פרעות, ביטלה את הביטוח בפברואר 1934, 'שכן במצב הנוכחי אין עוד צורך בדבר'. ראוי לציין, שגם עיתונות העולם וגם המנהיגות היהודית בארצות החופשיות היו שותפות אז להערכה, שאכן הגיעה שעת רגיעה ברדיפות הגזעניות.

בהקשר זה ראוי להצביע גם על מדיניותו – ואולי מוטב לומר העדר מדיניותו – של המשטר הנאצי-נל-סוציאליסטי בעניין ההגירה. חרף קריאת הקנאים האנטישמיים לפינוי כל היהודים מגרמניה ועל-אף העובדה שגם רוב חוגי השלטון צידדו בכך במידה זו או אחרת, נערמו מכשולים ביורוקרטיים לאין-ספור לפני המקשים לעקור לחוץ-לארץ, קל-וחומר לפני המבקשים להוציא את רכושם, פרט להסכם ה'העברה', שהיה ייחודי. זאת ועוד, במשך כל התקופה הזאת – כלומר, בשנתיים הראשונות של הרייך השלישי – לא עשו השלטונות הגרמניים דבר כדי להידבר עם הנציב לענייני פליטים שליד חבר-הלאומים או עם ברי-כוח הארצות שהיו מוכנות לקלוט מהגרים יהודים, במגמה לחפש הסדרים להקלת סדרי היציאה. נהפוך הוא. התעמולה הגרמנית הציגה את היהודים כטפילים ועשתה את הכל כדי להבאיש את ריחם, בלא לשים לב לעובדה, כי הדבר עלול לפגום בנכונות הקליטה. על היחס הדו – ערכי להכשרה המקצועית, שהייתה מכוונת בעיקר להגירה, כבר דובר כאן בהרחבה.

מעניינת גם העובדה, כי רק בחודש מאי 1935 החלו השלטונות לנקוט פעולה נגד מהגרים חוזרים, וכי רק אז התפרסמו הוראות הגסטאפו, שאין לנהל תעמולה המעודדת את המשך ישיבתם של היהודים בגרמניה. השלטונות גם לא פעלו נגד הגירה פנימית, כלומר נגד המעבר מן הקהילות הקטנות והזעירות אל הקהילות הבינוניות והגדולות, במגמה למצוא שם שיקום חומרי וחברתי לאחר שניטלו כל אפשרויות הקיום בקהילות הזעירות. והרי גם עניין זה היה גורם שהחליש את הדחף להגירה.

חשיבות רבה נודעת לעובדה, כי לאחר עליית הנאצי-נל-סוציאליסטים לשלטון לא זו בלבד שלא נותק הקשר בין המנגנון הממשלתי לבין באי-כוחה של העדה. אדרבה, הלכו ותכפו המגעים ביניהם, מהם שנקבעו לפי הוראות הממשל ומהם שנערכו ביוזמת פעילים יהודים. יש מקום להניח, כי להתרשמותם של פרנסי העדה ממשא-ומתן זה היה חלק רב בגיבוש הערכת המצב של ראשי הארגונים היהודיים ובקביעת דרכי התגובה שנקטו. על האווירה שבה התנהלו פגישות אלו ניתן ללמוד מעדויותיהם של הפעילים שהשתתפו בהן, כגון זו של גיאורג לובניסקי (לימים גיורא לוטן):

מי שסבור, שהשיחות היו תמיד בצלם של אקדח ופחד, אינו אלא טועה. רק לעתים רחוקות היה הדבר כך. על-פי-רוב קוימו שיחות אלה בין אנשים שכל אחד מהם ייצג משהו. ולפי ניסיוני, אם האדם ידע לעמוד על דעתו בצורה הנכונה, הרשים הדבר [גם את בני – שיחון].

הנושאים שהעלו ראשי העדה בשיחות אלו היו מרובים, ואף נתקיימו פגישות שלא יוחדו לנושאים מוגדרים, אלא באי-כוח בציבור היהודי ביקשו בהן להסביר לבני-שיחם את מהות הבעיה היהודית בכללה.

באלו עניינים הצליחו מאמצי השכנוע של הדוברים היהודים, והיכן היה הגבול להיענות השלטון למשאלותיהם? בתיעוד המצומצם שנשתייר בנושא זה אין כדי להשיב על כך באופן ברור. אף-על-פי-כן יכולנו להצביע בפרקים הקודמים על סידרה של הקלות בעלות משמעות ציבורית, שאישרו אותן משרדי הממשלה השונים על-סמך פניות של גופים יהודיים אליהם. ואולם, הדבר העיקרי אינו פרט זה או אחר, אלא העובדה כי בתקופה האמורה בעלי תפקידים רשמיים לא גילו, כנראה נוקשות במגעייהם עם פרנסי הציבור היהודי, וכי מדי פעם נענו היהודים בנושאים שונים, לא כולם משניים, כגן טענות בדבר נישול יהודים מפרנסותיהם והושטת סעד דרך מוסדות העזרה הכלליים וכן בקשות לשחרור עצירים ממחנות-ריכוז, נושא שיוחדו לו פגישות רבות. היו אף תחומים שבהם היה שיתוף קבוע בין ארגונים יהודיים ובין מוסדות הממשלה. כך היה בכל העניינים שנגעו למפעל ה'עזרה לחורף', שהשתתפו בו היהודים עד שנת 1935, הן כתורמים הן כנהנים. כך גם היה בקשר למפעל ה'העברה' ולטיפול בענייני קורבנות המלחמה היהודים על-ידי ברית חייל החזית. וכבר נאמר כאן לא אחת, שעד ינואר 1938 עמד מנגנון הגבייה הממלכתי לרשות הקהילות היהודיות אם נזקקו לו לגביית מסי הקהילה. אלא שכל הגילויים האלה שימשו מקור להטעיית הציבור היהודי, ובוודאי אין בהם כדי למצות את דרכי מדיניותו של השלטון כלפי היהודים. מדיניות זו נקבעה בעיקר לפי מגמותיו האנטישמיות הנחרצות של השלטון, שביטוייה לבשו צורה ופשטו צורה, אלא שלא נשתנתה מיסודה מעולם.

התמונה שתוארה כאן החלה להשתנות בשנת 1935, וייתכן, שאילולא הפוגת האולימפיאדה היו הדברים מתגבשים ביתר מהירות, ואולי אף חודרים ביתר בהירות לתודעת הציבור היהודי והנהגתו. בראשית שנת 1935 התחיל הדיון בתכניות הגירה כוללות, שלא היו אלא תכניות פינוי, והעיסוק בכך גבר לאחר פרסום חוקי נירנברג. אחרי שנת 1936 החמיר המצב מאד. בפרקים הקודמים תואר התהליך אשר בעטיו השתחרר השלטון הנאצינל - סוציאליסטי מן הסייגים שהטיל על עצמו בעניין היהודים, והוזכרה השתלטותו של מנגנון הטרור על הטיפול ביהודים, תחילה על-ידי הגסטאפו, ולאחר-מכן על-ידי שירות הביטחון של ה"ס. מכל-מקום, בשנת 1937 ניצבה העדה לפני מציאות שונה לחלוטין, ואין לדבר עוד על ריבוי פנים של מדיניות השלטון, וגם לא על הטעיה.

רציפות ותמורה בעמדת הגופים היהודיים

בשלהי תקופת ויימאר עקבו הארגונים היהודיים בדריכות אחר ההתרחשות הפוליטית הסוערת. ההתאחדות הציונית, שלא הייתה אז אלא קבוצת מיעוט קטנה, הייתה שקועה

בבירורים על אופייה של התנועה הנאציונל-סוציאליסטית, אך לא השיבה על תוקפנותה, ואילו האגודה המרכזית התייצבה לעימות ישר עמה. תוך חיפוש בעלי-ברית במלחמתה למען זכויות היהודים נרתמה למאבק פעיל לחיזוק מוסדות הרפובליקה. ואולם, לנוכח נחשול השנאה שהציף את העם הגרמני העדיפו גם המפלגות הדמוקרטיות להבליג מול האיבה האנטישמית. הוא הדין לכוחות השמאל ולכנסייה הנוצרית, על כל פלגיה. גם ראשי – הממשלה לא רצו להסתכן במאבק עם שונאי ישראל. בייחוד ממשלת פון – פאפן השתדלה לרכוש את אהדת ההמונים ולהפיס את דעת המחנה הימני הקיצוני. בבקשה לנהוג לפי קו 'נוצרי לאומי' הסכימה להרחיק יהודים מחיי הציבור, אך לא נקטה צעדים מפורשים לשלילת זכויותיהם. מתוך כך החלו אף אישים שגילו אהדה ליהודים לחשוש מפני הופעה בחברתם ונמנעו ממגע עמם בפומבי.

בתקופה מכרעת זו לגורלם מצאו את עצמם יהודי גרמניה מבודדים, בלא בעלי-ברית פעילים. במצב זה היה על מוסדותיהם להיערך לאפשרות של פורענות קרובה. ואולם, הכבידה עליהם העובדה, שאפשר היה לפרש את המצב הפוליטי באופנים שונים ולהגיע למסקנות שונות באשר להתפתחות הצפויה. לראייה מפוכחת של המצב גם לא סייע המיתוס של הינדנבורג, נשיא המדינה הישיש, שהילך בקרב העדה היהודית, מיתוס של הגיבור הלאומי השוחר את טובתה של העדה ופורש את חסותו עליה.

לא מצאנו כל עדות, כי בשלהי תקופת ויימאר הכינו ראשי הציבור היהודי תכניות לשעת – חירום בתחום כלשהו מתחומי החיים, וגם אין בידנו עדות על בירורים שהתנהלו בשאלה כיצד לנהוג אם הנאציונל-סוציאליסטים יגיעו לשלטון. העסקנים שניהלו הסברה ענפה ונמרצת להוקעת האנטישמיות לא שינו ממנהגיהם מימים ימימה. הם פנו לבתי-הדין לבקש מהם צדק, אך לא גיבשו תכניות הגירה לשעת הצורך, ומובן שלא הקימו מנגנונים מתאימים לתכלית זו. ככל הידוע לנו גם לא באו בדברים עם גורמי-חוץ, עם המחנה האנטי-נאצי בתוך המדינה, עם הקיבוצים היהודיים בחוץ לארץ או עם ארגוניהם הבין-ארציים בבקשה לסייע בידם להילחם בסכנות שארבו לפתחם. מערכת המוסדות החשובה שעמדה לרשות יהדות גרמניה בימי המשטר הנאצי בתחום הפעולה הכלכלית, הרוחנית והפוליטית הוקמה רק לאחר עליית היטלר לשלטון. עד אז פעלה מערכת של מוסדות סעד ואשראי, לשכות עבודה וחינוך והתאגדות קהילתית ברמה מקומית וגלילית שהייתה אמנם לעזר רב בשנות הרדיפה, אלא שלא גילתה, כאמור שום ערנות ולא הכינה את עצמה לאתגרים שהיו עלולים לעמוד לפניה. רק רחה פריאר, בייסדה בשנת 1932 את ה- Juedische Jugendhilfe ('עזרה לנוער יהודי'), המוסד שהיה עתיד להפך ל'עליית הנוער', גילתה חוש לצורכי המחר, אף שפעולתה אז הייתה מכוונת למצוקה אקטואלית.

עם מינוי של היטלר לקנצלר לא ניכר שינוי מהפכני בדרך פעולתם של הגופים היהודיים. את תגובתם ציינה תערובת של ישן וחדש, של ציפיות לטווח ארוך שניזונו ממורשת העבר ושל

חיפוש פתרונות לטווח קצר באמצעות כלים שזה עתה נוצרו. תיארונו לעיל את עלייתה של שכבת מנהיגות חדשה מקרב צעירי האגודה המרכזית, שהיו מקובלים גם על עמיתיהם הציונים, ואת חלקה של מנהיגות זו בכינון המוסדות המרכזיים החדשים, ובייחוד של הוועד לעזרה ושל הנציגות הארצית, תוך שיתוף-פעולה לא עם אישים בקרב הדור הבוגר, כגון ליאו בק ואוטו הירש. ואולם, גם פעילים אלה לא היו מעונינים בשבירת מסגרות שפעלו מכבר, אלא שאפו לחיזוק היסודות הקיימים כדי לבנות עליהם.

רוב מניינה של יהדות גרמניה, על חלקיה השונים, גילה במשך כל הזמן מידה רבה של נאמנות למדינה (staatstreue Gesinnung). קו של לויאליות לשלטון, יהא השלטון אשר יהא, ציין את האוריינטאציה המדינית של יהודי גרמניה מאז כניסתם למעגל החיים הפוליטיים. גם בימי השלטון הנאצי-נל-סוציאליסטי מעולם לא כפו בסמכות השלטון. יואכים פרינץ (Prinz), שהיה אז במרכז הפעילות היהודית כרב בקהילת ברלין וכעסקן ציוני רב-תושייה, הביע כעבור שנים את דעתו בסוגיה זו בזו הלשון:

יהודי גרמניה לא היו מסוגלים להבין, כי [...] בתוך התרחשות זו שבה היו נתונים, התרחשות שהייתה בלתי-לגאלית מעיקרה, הם נשאר יחידים בתחום הלגאליות. יתירה מזו, הם אפילו דברו בקו לגאליסטי. לפי עצם טבעם, לפי חינוכם ולפי המנטאליות שלהם לא היו מסוגלים לנהוג באופן בלתי-לגאלי. הם הקפידו על יושר הליכותיהם, על דיבור של אמת ועל שמירת החוק, בלא התחשבות בעובדה שחוק זה [...] דבר לא היה בינו ובין צדק או הגינות או מוסר או רחמים [...] הם לא יכלו לצאת מעורם.

זהו דיבור כוללני, והוא בוודאי אינו משקף את האמת כולה, אך הוא מיוסד על היכרות קרובה עם הציבור בשנים ההן. נחטא לאמת אם לא נציין בהזדמנות זו, כי בשעת המצוקה הגדולה ביותר הצמיחה יהדות גרמניה פעילים צעירים שחירפו את נפשם בפעולות-הצלה נועזות בדרכי מחתרת. אך הללו היו בני דור אחר, ואף בוגרי חינוך אחר, בעיקר צעירי 'החלוץ'.

כשם שלא התפוגגה אמונת הארגונים היהודיים בסמכותן של רשויות המדינה, כך גם לא התערערה תודעת שייכותם לגרמניה. לא מצאנו הבדל רב בין המחנות השונים בציבור היהודי באשר לזיקתם לגרמניה ולתרבותה. לציונים שהוסיפו להגיש את קשריהם ההדוקים לתרבות הגרמנית, נעם הכינוי *volksbewusste Juden deutscher Kultur* ('יהודים לאומיים בעלי תרבות גרמנית'), והארגונים הלא-ציוניים, שפעלו מתוך תחושה עמוקה של השתייכות למולדת, התנגדו לניסיונות להפקיע מהם את גרמניותם. לרובם לא הייתה נכונות נפשית להינתק מגרמניה, שבה הרגישו בני-בית. ואולם, בשאלות חשובות התבלטו הבדלים יסודיים בעמדת הארגונים השונים, ועליהם נעמוד עתה.

המתבוללים הקיצוניים

קבוצות המתבוללים הקיצוניים, שהיו מאוגדים בברית חילי החזית וב'איגוד יהודים גרמנים לאומיים', ביקשו, למרות כל ההבדלים ביניהם, להסתייע ברעיונות המחנה השמרני הימני, הלוא הוא המחנה שנציגיו הצטרפו לממשלתו החדשה של היטלר בתקווה לכוון אותה לפי טעמים. אנשי קבוצה זו ביקשו להטות שכסם ב'ק'ימום גרמניה מהשפלת ורסיי', תוך הדגשה, כי ההגדרה היחידה של היהדות המקובלת עליהם היא ההגדרה הדתית. הם שאפו להשתלב במשטר החדש בהיותם מודרכים על-ידי תודעת שורשיותם בגרמניה ועל-ידי החלטתם להתמיד בחייהם על אדמתה. כוונתם לא הייתה לקיים את האמנציפציה היהודית במתכונתה הישנה, אלא לשמור על זכויותיהם של משפחות הוותיקים בגרמניה, או של ותיקי הצבא בלבד.

בגישתם הבדלנית של חברי חיילי החזית ושותפיהם משתקפת מורשה ארוכת-ימים של ניכור, שפילגה את יהדות גרמניה בין מי שראו את עצמם אזרחים מן השורה, מכאן ובין מהגרים חדשים מן המזרח, Ostjuden, וכן ציונים, מכאן. הציונים, שהדגישו את ייחודם כיהודים, היו לצנינים בעיני החוגים ה'מושרשים'. מאז ומתמיד התרעמו הללו על העובדה, כי הציונים והמהגרים מן המזרח משמשים מכשול בדרך התערותם של בני דת משה בעם הגרמני, וכי הם מבליטים את התושבים היהודים כנטע זר ומעוררים איבה כלפיהם. הם מדינה בתוך מדינה, ולכן אינם ראויים לאמון מצד השלטונות, ואף אינם זכאים למעמד כשאר האזרחים. אכן, לא היה כל חידוש בהאשמות אלו בעת הפולמוס הפנימי; החידוש היה בשימוש שעשו בהן כלפי חוץ, כלומר, במגמתם להפוך את הטיעון הזה לעקרון מנחה בהצעותיהם לקביעת מעמדם של היהודים במשטר החדש.

התעודה העיקרית שאפשר ללמוד ממנה על עמדתה של ברית חיילי החזית בראשית ימיו של הרייך השלישי היא 'י"ב העיקרים למצבה של יהדות גרמניה'. מסמך זה חובר בידי האנס הרצפלד ולאחר פרסומו בעיתון הברית הועתק בעיתונים יהודיים רבים.

העיקר הראשון היה ניהולה של 'מלחמת שחרור חדשה' לחידוש השוויון והאמנציפציה. בכך כרוכה החובה להקים הנהגה מקרב הארגונים היהודיים 'הנלחמים למען האינטרסים החוקיים והמשפטיים-הפוליטיים של יהדות גרמניה', כלומר, מקרב ברית חייל החזית והחוגים הקרובים לה. יש לטפח ולחזק בקרב יהודי גרמניה את ה- deutsche Gesinnung ('עמדה גרמנית') –

לבל ילאו מאמונתם, שאנו גרמנים על-פי לידה, רצון, ותרבות וגורל [...] שנשמתנו נשאר גרמנית מפני שהיא כזאת. ואם יגידו לנו אלף פעמים: 'אתם מחוקים מרשימת בני העם הגרמני [deutsche Volksgenossen] מפני שאתם בני גזע זר', אזי נשיב על כך אלף פעמים את תשובתנו האיתנה: 'ואף-על-פי-כן אנו גרמנים, וגרמנים נשאר'.

השאיפה להתנדב לשירותים הממלכתיים, שעמדה בסתירה גלויה לאנטישמיות הגזענית, הפכה בשנים 1933 – 1935 לעיקר בקרב החוגים היהודיים הפטריטיים. מניעה של שאיפה זו היו מורכבים למדי. דומה, שלא הייתה משוחררת מעקבות התעמולה שממשלתית בדבר התחדשותה של גרמניה, אך מקורו העיקרי היה, כנראה, נעוץ בהנחה, שעל-ידי הבלטת נאמנותם למולדת הגרמנית בעבר ובהווה יוכלו לפרוק את אויביהם מנשקם. לפטריטיזם של חוגים אלה הייתה אפוא משמעות דו-קוטבית: משתמע ממנו בבירור צליל של התנגדות לכוונת השלטון לשלול מהם את התואר 'גרמני', ובעת ובעונה אחת עולה ממנו קול המצהיר אמונים לממשל ולמדינה, שממנה סירבו להינתק. צליל כפול זה נתלווה תדיר לדבקותם העקשנית, ואולי מוטב לומר הנואשת, בכל דבר גרמני. הדעה שמילוי נאמן של חובות יזכה בהכרח להוקרת הממשלה נתחזקה על-ידי הממשל עצמו, שהעלה על נס את מגני המולדת בשנים 1914 – 1918, ולא נמנע מחלוקתם של אותות-הוקרה גם לוותיקי החיילים היהודים. כל אלה עוררו בלבם של אנשי ברית חיילי החזית ושל החוגים הקרובים להם את האמונה, כי בזכות שירותם במערכות הצבא בעבר ותוך הוכחת פטריטיות מופלגת בהווה יעלה בידם למצוא הסדר עם השלטון, אשר יאשר את שוויונם עם שאר אזרחי המדינה מבחינת זכויותיהם וחובותיהם, כלומר, את השוויון של קבוצה מובחרת מוך כלל הציבור, שמסירותה למדינה היא מעל לכל ספק.

במרצת השנים חל כרסום בעמדת ברית חיילי החזית, התייצבות מלאה על קרקע המציאות באה, כפי שכבר תואר לעיל, רק בעקבות חוקי נירנברג. גברה אז ההכרה, שאין עוד טעם במלחמה למען אמנציפציה. או שמא הכריעה גם הפעם הנאמנות לצו המדינה? מכל-מקום, ברית חיילי החזית הכריזה בפומבי, כי על יהדות גרמניה להשלים עם מעמד של מיעוט לאומי ולטפח את עצמיותה בכל הכלים העומדים לרשותה: 'הכוחות שיחדו עד עתה למלחמת האמנציפציה ייחדו מעתה לטיפוח עצמיותנו ועתידנו, ברוח חוקי ה-15 בספטמבר 1935', כלומר חוקי נירנברג. לראשונה בקורות הברית עלתה, כאמור, גם התביעה להגירה, והתהדקו הקשרים עם ארץ-ישראל. צעירי הברית שביקשו לעלות ארצה יכלו לעשות כן באמצעות הקשרים המיוחדים שנרקמו עם 'אגודת-ישראל'.

המוסדות המרכזיים ושאלת קיומה של העדה בגרמניה

דרכם הפוליטית של ראשי הנציגות הארצית ניטלטה בין השאיפה להגיע להידברות עם השלטון ובין רתיעתם מכך בגלל החשש, שמא יצטרכו לשלם תמורת הסדר הכולל במחיר הודאתם בביטול האמנציפציה. ייתכן בהחלט, ששיקול זה נשא בחובו את פתרון השאלה מדוע פנו דווקא לאחר חוקי נירנברג בקריאה פומבית להעניק מעמד רשמי למוסד שבראשם עמדו. שהרי חוקים אלה לא היו אלא הצהרה רשמית בדבר ביטול אמנציפציה, ועמם בטלה הרתיעה שנזכרה למעלה.

לאחר שנדחו הבקשות שהפנו בימיו הראשונים של המשטר להתקבל על-ידי ראשיו לדיון במכלול הבעיות של הציבור היהודי, הסתפקו ראשי הנציגות הארצית בקביעת הסכמים עם השלטונות בנושאים מוגדרים ומצומצמים, חשובים ככל שהיו, כגון חינוך והכשרה מקצועית. בתחום הפוליטי הושקעו מאמציהם העיקריים במניעת התרחבותן של הרדיפות האנטישמיות למגזרים שהגזירות עדיין לא חלו עליהם. מאחר שראו את המדינה ואת יחסה ליהודים במסגרת המושגים של חוק ומשפט, ביקשו להיאבק על זכויות הציבור היהודי במסגרת החוקים הקיימים, כלומר, להתגונן בכלים משפטיים על-ידי פנייה לשלטונות בכל מקרה של פגיעה שנעשתה ללא הרשאה רשמית. בבחירת דרך-פעולה זו הנחו אותם שיקולים של זהירות פוליטית, לבל יגיעו לעימות חזיתי עם השלטון, אף שייתכן מאד, שהדריכה אותם הערכה מפוכחת של מגבלות הפעולה ברייך השלישי.

מצוקות המציאות היומיומית, על טרדותיה הקטנות והדחופות, הצריכו את תשומת-לבם המתמדת של המוסדות המרכזיים והטרידו את העומדים בראשם. ככל הידוע לנו לא התפנו מעולם לבירור מעמיק של התוצאות לטווח ארוך שהיו צפויות לציבור היהודי מן השלטון הנאצי-סוציאליסטי. אולי היה נושא זה מעבר ליכולתם לחוש את מאורעות התקופה, אך גם ייתכן, שדווקא תחושתם את המאורעות היא שמנעה בירור מעין זה. בתקופה הראשונה של המשטר, בשנים 1933 – 1935, החזיקו גם ראשי הנציגות הארצית בדעה, שפתרון בעיית יהדות גרמניה יהיה בעיקר על אדמתה של מדינה זו. יחסם לגרמניה ולגרמניותם והערכתם את המדיניות הנאצי-סוציאליסטית הם שהדריכו אותם בדרך הזאת. עם זאת ייתכן, כי במידת-מה הם היו גם קורבנות העיקרון הנעלה בדבר סיוע קונסטרוקטיבי – כלומר, שיקום – שהיה אבן-יסוד בפעולת הוועד לעזרה והנציגות הארצית גם יחד.

כאן מקור יחסם של המוסדות המרכזיים להגירה, כפי שתואר בפרקים הקודמים. בשנים 1933 – 1935 ראו בה, כאמור, בעיקר מפלט לנוער שנחסמו לפניו דרכי הקידום והפרנסה והדריכו אותו אידיאלים של בניין מולדת חדשה. בעניין זה לא היו הבדלים מהותיים בין ראשי המוסדות המרכזיים חברי האגודה המרכזית ובין עמיתיהם הציונים. פעילי ההתאחדות הציונים היו מודאגים מן ההדים השליליים שהגיעו מארץ-ישראל בעקבות גלי העלייה הראשונים מגרמניה, והם חזרו והדגישו, כי יעלו רק צעירים המוכנים היטב לקראת ארץ – ישראל מבחינה חומרית ורוחנית (על עניין זה ראה עוד להלן). בחודשים הראשונים של שנת 1935 החל מסתמן שינוי כללי ביחסו של הציבור היהודי להגירה, כפי שהעידו, בין השאר, התניות הרבות להגירה. בקיץ 1935 אף הוקמה במסגרת הנציגות הארצית ועדה לענייני הגירה, שמתפקידה היה לתכנן את תנועת ההגירה ולתאם בין המוסדות השונים שטיפלו בדבר, אך מעשית לא נשתנה הרבה. רק משנת 1937 ואילך, משהחמיר המצב מאד, החלו לעסוק בהגירה בבחינת הצלה. אלא שלא יכלה להיות עוד משמעות רבה לתכנון לטווח ארוך בתנאים ששררו אז, כלומר, הן לנוכח סירובו של השלטון לסייע למהגרים על-ידי הבטחת

תנאים סבירים ליוצאים ולנאלצים להישאר הן מבחינת אפשרויות הקליטה בארצות אחרות. אך גם חוגי הנציגות הארצית וגם המוסדות שעסקו בהגירה בפועל הוסיפו לדבר על הגירה מתוכננת, הדרגתית ומסודרת. התכניות שנסקרו לעיל – זו של ארתור רופין, זו של זיגפריד מוזס ואף זו של גיאורג קרסקי – נושאות כולן את החותם הזה, והגדרות אלו לא ירדו מסדר – היום גם כאשר המציאות החמירה עשרת מונים. נוסח זה לא היה רק ביטוי לרתיעת המוסדות המרכזיים מהחלטות מרחיקות לכת בעניין עתיד העדה ולא רק פרי הערכה מפוכחת של האפשרויות בפועל, כי-אם גם גילוי מובהק של התנגדות לאנטישמיות הקיצוניים, שתבעו את סילוקם של כל היהודים מגרמניה.

גם הגילויים בעניין זה משקפים את התקופה שבה כבר שררה מצוקה קיצונית – אזהרת נציגים מוסמכים של הנציגות הארצית מפני מנוסת בהלה לעדות בדבר יחסם של המוסדות המרכזיים להגירה ולגורל העדה על אדמת גרמניה.

האגודה המרכזית לנוכח ברירות קשות

מתחילת דרכה שמה האגודה המרכזית לעצמה, כאמור, את המטרה לגונן על שוויון הזכויות של היהודים, וברפובליקת ויימאר אף גילתה מערכה רצופה נגד התגברות כוחם של שונאי ישראל. אך עם שינוי המשטר בשנת 1933 היה על ראשי האגודה המרכזית להתאים את שיטת פעולתם לתנאים החדשים. הייתה זו משימה קשה ביותר. כיצד ניתן לנהל מאבק פוליטי נגד מגמות אנטישמיות במשטר של עריצות אנטישמית ללא מצרים? ואכן, ראשי האגודה המרכזית היו שרויים במבוכה קשה לנוכח סבך זה.

בעניין הבנת טיבה האמיתי של התנועה הנאצית הייתה האגודה המרכזית קרובה יותר בשנת 1932 למציאות האימים שהייתה עתידה להתפתח מאשר בשנים 1933 – 1935. ואולם, גם אז וגם אחר-כך הייתה הערכת המצב של הנהלת האגודה המרכזית אופטימית למדי. בשלהי ימיה של הרפובליקה הייתה אופטימיות זו מבוססת בעיקר על ההנחה, כי בכוחה של הרפובליקה להדוף את ההסתערות הנאציונל-סוציאליסטית, וכי חוקת הרפובליקה תוסיף להגן על זכויות היהודים. בשנים הראשונות של הרייך השלישי פעלו ראשי האגודה המרכזית מתוך תקווה, כי השלטון העוין לא יאריך מקום, לא נמצאו סימנים כי בשנים 1933 – 1935 אכן נתנו עסקני האגודה המרכזית את דעתם על השאלה כיצד להכשיר את הקהל היהודי לאפשרות שתחול החמרה במדיניות האנטי-יהודית.

עם עליית היטלר לשלטון הקיץ הקץ על פעולתה הפוליטית של האגודה המרכזית ברוח המיגננה המסורתית. היה עליה לשנות את שיטות פעולתה, אלא שלא זנחה את מורשתה האידיאולוגית. את יוזמתה הפוליטית מתקופת ויימאר המירה בעמדה של הקשיית עורף, בתגובה של סירוב עיקש לקבל את הדין ברוח של 'הישמר והשקט' (zu wachen und zu warten). האגודה המרכזית הגיבה על כל מקרה של פגיעה 'בלתי-חוקית', בין אם על-ידי

פנייה לרשויות. היה זה מעין גלגול מאוחר וטראגי של המערכה המשפטית מתקופת ויימאר, שתועלתה הייתה מוטלת בספק גם אז. עם זאת נתברר, כאמור, שפניותיה לרשות לא תמיד היו לשווא. מכוח תקיפותה במדינה הנאצינל-סוציאליסטית שמשה הרשות מחסום יעיל יותר מפני מעשים חריגים מאשר בימי הרפובליקה, אלא-אם-כן היה לה עניין פחות על מעשים אלה או אף לעודד אותם, כפי שקרה, כאמור, פעמים רבות.

לנוכח התנאים ששררו ברייך השלישי לא חתרה הנהלת האגודה המרכזית להכנת תכנית פעולה לטווח קצר, אלא ביקשה להציב תמרור רעיוני למרחוק. בכך הסתמן מפנה יסודי בגישתה. קודם-לכן היה מצעה האידיאולוגי, שהיה מכוון לאמנציפציה ולהתערות מחברה הגרמנית, לא רק בגדר משאת-נפש לחבריה, אלא התווה להם דרך פעולה, המחייבת מעשים. זהות זו בין הלכה למעשה נמוגה בנסיבות שנוצרו בשנת 1933. עתה נאחזו ראשי האגודה המרכזית ברעיון 'האמנציפציה השנייה', או 'הקבוצתית'. רעיון זה היה להם עתה בבחינת אידיאל ממשי, אף כי רחוק, שלא היה ביכולתם לזרז את הגשמתו.

רעיון 'האמנציפציה הקבוצתית' מעולם לא הותווה לפרטיו. לא היה זה אלא עקרון כללי, שלפיו היו יהודי גרמניה אמורים לקבל מעמד אשר יבטיח את שוויונם האזרחי ואת חופש פעולתם בתחום הכלכלה ויסדיר את יחסיהם עם המדינה על בסיס קבוצתי. ברעיון זה היו כל הסממנים של אי-השלמה, שלתקווה לשינוי ולהסדר, אך הייתה בו גם עדות לצמיחתה של תודעה ישנה-חדשה – תודעתם הקבוצתית של יהודי גרמניה.

הציפייה להסדר קבוצתי שישמור על זכויותיהם, ולו בהיקף מצומצם, הושתתה על שני יסודות: צרכי המשטר ומגמותיו כפי שהבינו אותם אנשי האגודה המרכזית בשנים הראשונות של הרייך השלישי וכן הדגשת ייחודם כיהודים. עד סוף תקופת ויימאר ביקשו היהודים לבסס את זכותם לאמנציפציה אך ורק על עקרון החופש והשוויון שהיה מעוגן בחוקה ועל תרומתם של האזרחים היהודים למדינה, לחברה ולתרבות הגרמנית. עתה חל אפוא מפנה רציני.

באשר למגמות השלטונות, סברו אנשי האגודה המרכזית, ולא רק הם, כי בשל טעמים הקשורים במבנה המדינה הנאצינל-סוציאליסטית אין ביכולתו של השלטון להשאיר את היהודים בלא מעמד משפטי מוגדר, ובמשטר הדוחה את הליבראליזם דחייה מוחלטת אי – אפשר עוד לבסס את המעמד הזה על זכויותיהם היחיד. במשטר הדוגל בדיסימילאציה טבעי שמעמד זה היה מבוסס על יסוד קבוצתי. רעיון זה נדון בהרחבה מאז קיץ 1933 בכלי – הביטוי של האגודה המרכזית, אך גם, אף-כי במידה פחותה בהרבה, בעיתון ההתאחדות הציונית. ביטוי קיצוני, שבלי משים היה בבחינת נבואה, נתן לכך עורך עיתונה של האגודה המרכזית, אלפרד הירשברג:

אנחנו היהודים הגרמנים, אנו היום [...] הקבוצה היחידה בקרב העם הגרמני שמניחים לה מידה מסוימת של עמדה אופוזיציונית עקרונית. על-פי ההשקפה הרווחת בתחום המשפט

והמדינה תוכל הסתירה המונחת ביסוד קיומנו להיפתר רק על-ידי חיסול קיומנו או על-ידי תמורה בהשקפתה של הסביבה.

אין צורך לומר, שהירשברג סבר, כי משתי האפשרויות שהציג תתקיים השנייה, וכי הממשל יעניק ליהודים שוויון כקבוצה מיוחדת במסגרת המדינה הנאצית.

התקווה להסדר על בסיס גם על הצהרותיהם של כמה גרמנים ידועי-שם, כמו, למשל, הסופר הנאצי וילהלם שטאפל (Stapel), שהצהרתו הועתקה בכמה עיתונים יהודיים. כן הסתמכה על הדוגמה של איטליה הפשיסטית, שלא פגעה אז בשוויון האזרחי של היהודים.

ובאשר למצבה של העדה ולצרכיה, חזרו והדגישו חברי האגודה המרכזית שהגו את הרעיון בדבר 'האמנציפציה השנייה', כי יהודי גרמניה יתחזקו ויתעודדו על-ידי טיפוח ישותם הקבוצתית, ובעשותם כך גם העולם הסובב ירחש להם כבוד. היטיב להגדיר את הלך-הרוח הזה פרידריך ברודניץ, מצעירי המנהיגים באגודה המרכזית ומראשי הוועד לעזרה, תוך דחיית טענתן של הקבוצות האולטרה-פטריוטיות שאמנציפציה קבוצתית פירושה יצירת גטו רוחני:

נעצב את ביתנו כבית מרווח; כל דבר יהודי, כל דבר נשגב יהיה לו מקום בו. לא בגטו נגור. בחדרנו הצנוע יתארח העולם הקרוב והרחוק. אך נהיה גם בטוחים יותר במאבקנו למען הכרה ובתביעותינו מן העולם הסובב, ונהיה עשירים יותר, ולא דלים יותר, כיהודים, כגרמנים וככני-אדם.

התקוות שנתלו ברעיון 'האמנציפציה השנייה' הכזיבו. אך הדיון הער בו היה לא רק עדות לתמורה שחלה ביהדות גרמניה ובאגודה המרכזית כגורם מרכזי בה, אלא מילא בעצמו תפקיד בתמורה הזאת.

ההתחבטות של האגודה המרכזית כיצד לגשר בין עיקריה הרעיוניים משכבר לבין ההכרח למצוא פתרונות מעשיים למצוקות השעה באה לידי ביטוי בקיטוב בעמדות חבריה בשאלת ההגירה. באגודה המרכזית לא פסק החיפוש אחר נוסחה שתעלה על נס את הזיקה למכורה הגרמנית, ועם זה לא תפסול את ההגירה כמעשה נכון בנסיבות מסוימות. היו שטענו, שעתידה של יהדות גרמניה אמנם תלוי בהחלטת הפרט היהודי להתמיד במקום מושבו הנוכחי. חוגים אלה גרסו, שעל היהודים לדחות שיקולים של נוחות אישים ויתרון כלכלי, העשויים לעודדם לעזוב את הארץ. כל בית עסק יהודי וכל מקום עבודה שבידי מפרנס יהודי הוא בבחינת 'עמדה יהודית', התורמת להצלחת המערכה על קיום בית ישראל בגרמניה. כנגד זה היו שטענו, שהגירה מתוך צורך כלכלי אינה בגדר נקיטת עמדה אידיאולוגית, ולכן אין להסיק מסקנות בדבר תודעת זהותו הגרמנית של אדם הרואה את עצמו אנוס לחפש את מחייתו במרחקים. יתירה מזו, מעלום לא איבד איש את שורשיו במולדת אם עזב אותה עקב מצוקתו. לעמדה זו אפשר היה למצוא חיזוק בדוגמת ההגירה מגרמניה לארצות-הברית

במאה הי"ט. היו אף שהרחיקו לכת וטענו, שדווקא אהבת המולדת מחייבת לנטוש אותה לעת כזאת.

במסגרת הדיונים שקיימו אנשי האגודה המרכזית בשאלת ההגירה יוחד מקום מרכזי לבירור יחסם לבניין ארץ-ישראל והעלייה אליה. בנושא זה הושמעו דעות שונות בתכלית. היו שהסתייגו, תוך דבקות בחשש הישן, שתמיכתם בארץ-ישראל תפגע בחובותיהם כאזרחי המדינה ותחשידם בנאמנות כפולה. ללבטים אלה כיוון אלפרד הירשברג כאשר הבטיח בקיץ 1933 לאב מודאג, שאינו בוגד בעקרונותיו אם הוא מסייע לבנו למצוא מקלט בארץ-ישראל: אין זה פוגם בעמדתו הגרמנית [deutsche Gesinnung] של אדם ואין כאן הכרה ברעיונות יהודיים לאומיים אם בבקשו אחר מקלט לבנו או לבתו הוא מתייחס לארץ-ישראל כפי שהוא מתייחס לספרד, לאנגליה או לצפון-אמריקה.

לעומת זאת היו רבים בקרב חברי האגודה המרכזית שדיברו עתה על ארץ-ישראל באהדה, בהבליטם את העובדה, כי מאז שנת 1933 שימשה הארץ מקלט לאלפים. עם זאת הבליטו גם את מגבלותיה כמקום קליטה והתייחסו אליה כאל מקלט בלבד, אף שלא התעלמו מן ההשפעה המוסרית שהייתה לה על תודעת היהודי הגרמני. מכל-מקום, גרמניה נשארה להם ארץ מולדת.

עם השנים חלה תמורה גם בעמדה זו. בשנת 1936 כתב ארנסט הרצפלד לרגל היבחרו ליושב-ראש האגודה המרכזית, שחילוקי-הדעות העיקריים בין ציונים לשאינם ציונים מצטמצמים עתה לשאלה אם יש לקבל את עובדת ההגירה לארצות שמעבר ליום כרע הכרחי, כפי שגורסים הציונים, או אם יש לברך עליה מבחינת הקיום היהודי, כדרך שעושים אנשי האגודה המרכזית. כעבור שלב נוסף, בראשית 1938, הביעה אווה רייכמן-יונגמן (Eva Reichmann-Jungmann), עורכת הירחון החשוב של האגודה המרכזית Der Morgen, את שמחתה על העובדה, ששאלת ארץ-ישראל אינה מעוררת עוד חילוקי דעות בין הזרמים היהודיים. רייכמן-יונגמן אף הרחיקה לכת באומרה:

הקרויים לא-ציונים בקרב יידי ארץ-ישראל סבורים, כי לא זו בלבד שאינם תורמים פחות, אלא אולי אף תורמים יותר לעבודה המשותפת – יותר במעשיות, בחופש מאשליות ובהערכה אחראית של כל הסיכויים. ואם בעבר, בשעה שארץ-ישראל הייתה בשיאה [באשר לקליטת יהודים מגרמניה], הצבענו על ההכרח להשלים את הקליטה שם בהגירה אל מעבר לים, הרי עתה, בשעת המשבר בארץ-ישראל, מסוגלים אנו בהכרה מלאה להקדיש את כל כוחנו לרעיון הגדול [של בניין ארץ-ישראל].

עם זאת שמרו דוברי האגודה המרכזית עד הסוף על ההבחנה בין יחס חיובי לבניין ארץ-ישראל לבין הכרה במטרותיה הפוליטיות של הציונות.

ההתאחדות הציונית במבחי הנאמנות לעקרונותיה

מדיניותה של ההתאחדות הציונית הייתה משופעת בפרדוקסים, שמקורם בפרען שבין עיקרי מצעה הרעיוני ובין דרכי הפעולה שנקטה למעשה. לשם הבהרת הבעיה ראוי לבחון את אמות-המידה של ההתאחדות הציונית להערכת האנטישמיות הנאצית ולקביעת עמדתה כלפיה.

התפתחות התנועה הציונית ומפעל בניין הארץ הייתה קשורה תמיד בתקופות של זעזועים ומשבר בחיי הקיבוצים היהודיים. האם עובדה זו סייעה לראשי ההתאחדות הציונית לעמוד כהלכה על משמעות הרדיפות הגזעניות ולנקוט את הצעדים שהתחייבו מהן? דומה, כי התשובה על כך שלילית. המושגים שבאמצעותם מדדו את ההתרחשות ושיטות הפעולה שבחרו נגזרו במידה רבה לפי האספקלריה שבה הביטו כ'בעלי-ניסיון', המורגלים בתופעות של פורענות בחיי ישראל. דימוי האנטישמיות שטיפחו דובריהם מימים ימימה ודעותיהם משכבר על דרכי התגובה היו להם למכשול בגיבוש עמדה פוליטית שתהלום את המצב החדש.

חינוכם הציוני שכנע אותם, כי השאלה היהודית אינה תופעה הקשורה לארץ אחת ולפרק-זמן מסוים, כי-אם בעיה הנובעת מעובדת פיזורם של היהודים בארצות העולם, והיא מתגלית בכל מקום שבו משתקעים יהודים. מאז הרצל עבר רעיון זה כחוט-השני בפובליציסטיקה הציונית, והוא אומץ גם לבחינת האנטישמיות הנאציונל-סוציאליסטית. במדיניותו של היטלר ראו דובריה של ההתאחדות הציונית גילוי אחד בתוך שלל הגילויים של שנאת ישראל, החוזרים ונשנים בכל דור ודור. כלומר, זו תופעה המאשרת את התורה הציונית, ויש להתמודד אתה לפי העקרונות הבדוקים של תורה זו: חינוך ברוח הלאומיות היהודית, בניין הארץ, התיישבות חלוצית וכיוצא באלה.

מן הראוי להעיר בהקשר זה, שטיעון מסורתי זה הושמע גם מפי מנהיגים ציוניים בארצות אחרות בבואם להביע את דעתם על הנעשה ברייך השלישי. למשל: בקונגרס הציוני ה"ט, שהתקיים באוגוסט 1935 בלוצרן, הביע נחום סוקולוב, אז נשיא ההסתדרות הציונית העולמית, דעה דומה באומרו, כי הציונים רואים במתרחש בגרמניה גילוי של קו התפתחות החוזר ונשנה בחיי העם היהודי בזמן החדש.

בראותם באנטישמיות הנאציונל-סוציאליסטית קודם-כל גילוי של מצוקת עם ישראל השרוי בגולה, מצאו המנהיגים הציוניים טעם להילחם בה, בין בימי הרפובליקה ובין בימי הרייך השלישי, גם כאשר הדבר היה אפשרי. במרוצת הזמן אף קרה, כי בנושאים מסוימים ביקשו למתן את המאבק שניהלו חוגים יהודיים שונים בחוץ-לארץ עם משטרו של היטלר. הבנתם את אופי האנטישמיות הגזענית אף הניעה אותם להאמין, כי הדרך להסדר עם שלטונות הרייך אינה חסומה. לתקוותם מצאו חיזוק בהסכם ה'העברה' ובהסכמים שנקבעו עם

השלטונות הקשר לתחומי הפעולה השונים של יהודי גרמניה. שאלת ההסדר עם ממשלת גרמניה (ה-Konkordat) שוב עלתה לדיון בקרב ראשי ההתאחדות הציונית בראשית שנת 1935, עם החמרה במצב העדה. הציונים ראו את עיקרי ההסדר בנושאים אלה: תכנית מוסכמת להגירה; הבטחת תנאים להכשרה מקצועית, כנדרש להבטחת הגירה גדולת-ממדים וליצירת 'הרכב מקצועי סביר של הנשארים'; ותמיכה מנהלית וכספית בבית-הספר היהודי במסגרת אוטונומיה תרבותית.

בשנת 1933, משהועמדה הציונות הגרמנית במבחן ההגשמה, לא קראו, כאמור, ראשי ההתאחדות הציונית ליציאת המונים לארץ-ישראל. הם סברו, ולא פחות מהם סברו כך ראשי ההסתדרות הציונית העולמית, כי כתנועת שחרור לאומית אסור לציונות לצדד בנטישת עמדות וזכויות שבידי יהודים. בנאום שנשא בשלהי 1933 בלונדון נתן חיים וייצמן ביטוי נוקב לתפיסה זו באומרו, כי 'יהדות גרמניה תמשיך להיאבק, לא למענה בלבד אלא למען יהודי העולם'.

אך יותר מכל הושפעה עמדתם של ראשי הציונות הגרמנית בעניין העלייה מראייתם את צורכי ארץ-ישראל הנבנית במסגרת כוללת. הם קיבלו בלב שלם את הנחיותיהם של ראשי 'המשרד ליישוב יהודי גרמניה'. חיים וייצמן וארתור רופין, שמשימת הקמתו של הבית הלאומי היא הקובעת את העקרונות של מדיניות ההגירה, והיא המחייבת גם באשר להיקף העלייה וגם באשר להרכבה.

בעצרת של ההתאחדות הציונית ביוני 1935 חזר והסביר קורט בלומנפלד, שכבר ישב אז בארץ-ישראל ישיבת-קבע, שאין ניגוד אמיתי בין צרכיה של יהדות גרמניה ובין צורכי בניין הארץ, כלומר, אין ניגוד בין הצלה לגאולה:

רק אם נצליח לחנך את הנוער כך שילך לחקלאות ויישאר בה: רק אם נצליח להפוך את העבודה העברית לבסיס משקנו; רק אם תהיה לנו אפשרות לכבוש שטחים גדולים חדשים [להתיישבות] בעזרת ההון הלאומי; רק אם תשלטו השפה העברית בחיים היהודיים, ואם תשתרר רוח אשר תכשיר את העם כולו לעמוד בשמחה במצוקות ובסכנות, רק אז יהיה עמנו מוכן ומוכשר לסלול דרך לזרם בלתי-פוסק של מהגרים.

לשון אחר, עלייה סלקטיבית היא תנאי לעלייה המונית בבוא העת.

עמדה זו לא נשתנתה ביסודה גם אחרי פרסום חוקי נירנברג. במנשר שפרסמה לקראת ועידתה העשרים וחמש בינואר 1936 חזרה הנהלת ההתאחדות הציונית והטעימה את עקרון האיזון בין עלייה לארץ-ישראל ובין שיקום החיים היהודיים בגרמניה, כן חזרה והצהירה על עקרון הסלקטיביות בעלייה. המטרה היא, נאמר במנשר:

לעצב את יהדות גרמניה כחוליה מלוכדת ומודעת של העם היהודי; לחנכה לחייב מתוך שמחה את הרעיון היהודי הלאומי; לעורר בה נכונות לשאת באחריות לגורל העם היהודי; להראות אחרי תקופה ארוכה של ניכור את הדרך לתרבות היהודית; להוציאה ממצב של

פירוד ולהפעילה כחטיבה לאומית מלוכדת [...] לשיקום חייה בגולה ולבניין הבית הלאומי בארץ ישראל; להעביר את החלקים היהודות המתאימים לעלייה לארץ-ישראל על-פי גילם, מקצועם ומצבם הכלכלי בצורה מסודרת, צעד אחר צעד, לארץ-ישראל, לאחר הכנה מקצועית ורוחנית נאותה.

זיגפריד מוזס אמר בוועידה הנזכרת, כי בהערכת הישגיה של העלייה מגרמניה לארץ-ישראל לא הכמות היא הקובעת, אלא האיכות. יוצא מדבריו, שראה את העיקר בתרומה לבניין הארץ, ולא בהקלה שעשויה העלייה להביא לעדה שבגבולות הרייך השלישי.

ההגבלות החמורות שהטילה ממשלת בריטניה על העלייה לארץ-ישראל מאז שנת 1936 והחמרת מצבה של יהדות גרמניה נטלו לימים את עוקצה של הדילמה הזאת.

עמדת השלטון, שהייתה חיובית למראית-עין כלפי הציונים, העמידה את ראשי ההתאחדות הציונית לפני דילמה קשה. הם היו מעונינים להגדיל את השפעתם בקרב העדה ולהגביר את ייצוגם במודות היהודיים, שהיו נתונים זה עשרות בשנים בשליטת יריביהם הפוליטיים. הם האמינו, כי ההתבוללות המיטה אסון על יהדות גרמניה, וכי בידם לקדם את האינטרסים של כלל הציבור. בקיץ 1935 העלו שתי הסיעות הציוניות שבהנהלת קהילת ברלין את התביעה להרכיב את המוסדות המנהלים על בסיס של ייצוג פריטטי בין ציונים לליבראלים. תחילה דחה הרוב הליבראלי את התביעה, ואז התערב השלטון המפקח-קומיסאר המדינה הממונה על ברלין. לפי הוראתו הותאם מספר החברים בהנהלת הקהילה למספר שנקבע בחוק הקהילות משנת 1847. שלושה נציגים ליבראלים, שידעו היטב במה המדובר, פרשו, ונתרה הנהלה שהייתה מורכת על בסיס פריטטי. הליבראלים נאלצו להשלים, והציונים רשמו לפנייהם בהיסוס, אך לא בלי סיפוק, כי 'הושגה התקדמות ניכרת בקהילת ברלין'.

למרות התחושה שתביעתם צודקת מבחינת האינטרס היהודי, העיקו העדפות אלו על הציונים, ולעתים דחו אותן, כמו, למשל במקרה שבו הביעו בגלוי את התנגדותם להוראות הגסטאפו להעדיף ציונים על-פני-לא-ציונים במפעלי ההכשרה המקצועית.

בעוד שעמדת ההתאחדות הציונית בענייני הקלות או העדפות לא תמיד הייתה חד-משמעית, לא הותירה הנהגתה ספק בשלילתה המוחלטת של הלאומנות הנאצי-סוציאליסטית. בעניין זה דברה בהצהרתה משנת 1932, כי התנועה הלאומית היהודית שוללת בתכלית כל לאומיות המבוססת על טענת נחיתותם של לאומים אחרים. הם השיבו בשלילה תקיפה על רמיזות מצד אישים שונים בחוגי השלטון כאילו יש קירבה בין הלכי-מחשבה ציוניים ובין האטאטיזם הנאצי-סוציאליסטי. עוד לאחר כינון השלטון הנאצי כתב עיתון ההתאחדות הציונית:

לאומיות מסולפת ונטולת הגינות היא זו החשה צורך לנהוג יחס של זלזול אל השונים ממנה כדי לרומם את ערך עמה; לאומיות מסולפת היא הפוגעת בכבודם של אחרים ונזקקת לשנאה עיוורת נגד השונים ממנה.

'החלוץ' בין 'הגשמה עצמית' ובין אחריות לכלל

בפרק זה דובר על הפערים בין הלכה למעשה בקרב שני הזרמים הפוליטיים העיקריים של יהדות גרמניה, האגודה המרכזית וההתאחדות הציונית. בדרך הטבע הייתה תנועת 'החלוץ' אמורה להיות משוחררת מפער זה. תנועת 'החלוץ' הרי נוסדה מלכתחילה לשם המעשה שמחייבים עקרונותיה, ובלא הגשמתו לא היה לה קיום. אף-על-פי-כן נדמה, שאף היא לא נמלטה מפער בהווייתה, לא בין הלכה למעשה, אלא בין פעולתה ובין המציאות הקשה שבה פעלה בימי הרייך השלישי.

ראשי 'החלוץ' לא נשאו את נפשם 'לעזרה ולקימום' של העדה במצוקתה, כמו אנשי האגודה המרכזית וההתאחדות הציונית. הם לא היו אדישים למצבו של הציבור הרחב ולצרכיו, אך בהיותם מנהיגיו של ארגון נוער מטבע הדברים פנו אל ציבור היעד שלהם, אל הצעיר היהודי שהיה מסוגל למלא את המשימות שעמדו במרכז הווייתם. תשובתם על מצוקת הנוער היהודי לא הייתה חדשה: הכשרה לחיי עבודה, עלייה לארץ-ישראל וחיי חלוצים ביישוב חקלאי. לא היה בכך שמץ של כניעה לרודנות הנאצית או השלמה עם התמוטטותם של חיי היהודים. אדרבה, משמעות תשובתם הייתה הגשמת השאיפה לתקומת ישראל בשילוב עם חזון חברתי.

כדי לצייר לפני הנוער היהודי בגרמניה תמונה של עתיד חייו. אשר יבנה הרחק מן המציאות הקודרת הנוכחית, היו דרושים לא רק מאמצי חינוך, אלא הייתה דרושה גם תפיסה מגובשת בדבר היסודות החברתיים והפוליטיים שעליהם יוקם הבניין. טיפוח ההכרה הסוציאליסטית, שבו עסקה תנועת 'החלוץ' בהתמדה בתנאי מחתרת (ועמה מרבית תנועות-הנוער שהיו קשורות עמה), יחד עם טיפוח התודעה היהודית הלאומית יכלו לספק את הצורך הזה, ובעונה אחת לחזק את עמדת הצעיר בעימות האידיאולוגי עם הסביבה הנאציונל-סוציאליסטית.

בנושא ההגשמה התייחסו חברי 'החלוץ' בביקורת אל חבריהם הבוגרים מן ההתאחדות הציונית. כאשר הייתה 'החלוץ' ארגון קטן, הוקצה לה חדרון זעיר בעליית-הגג ברחוב המשרדים הגדול בברלין, רחוב מיינקה 10, שם שכנו משרדי ההתאחדות הציונית. לא זו בלבד שקיבלה עתה משרדים די הצורך, אלא ראשי ההתאחדות הציונית אף הרעיפו שבחים על הצעירים בשל מסירותם למשימה שעמדה עתה, כאמור, במוקד חיי העדה. ואולם, חברי 'החלוץ' לא קיבלו את היחס הזה בלב שלם. הם הסתייגו ממה שהיה בעיניהם פסיחה על שתי הסעיפים והעדר קו ברור אצל הבוגרים בשאלת ההגשמה הציונית, כלומר, בנושא העלייה לארץ-ישראל וההשתרשות בתרבות העברית. ראשי 'החלוץ' הרגישו את עצמם זרים בקרב ההנהגה הבוגרת, ואת היחס החם שנתקלו בו פירשו כחיפוי על הפער האמור בין למעשה. ביחסים האלה היו כל הסממנים של פער דורות: יחס אבהי מצד הבוגרים ותחושת

עליונות מצד הצעירים. אך היה גם צד עקרוני-אידיאולוגי בביקורת שמתחו הצעירים. הם התאוננו על פגם שכבר הוזכר לעיל: ההדגשה היתירה של הצד ההיסטורי באידיאולוגיה הציונית מצד הבוגרים בלמה, לדעתם, את פעילותם הפוליטית.

בהאמינם שהקמת בית לאומי לעם ישראל היא הפתרון האחד והיחיד לצרת היהודים, ראו אנשי 'החלוץ', כאמור, בהירתמות לבנינו את המענה הנכון והאמיתי על הפורענות שפקדה את יהודי גרמניה. זאת ועוד, התערערות מערכת חייה של יהדות מרכז אירופה חיזקה אותם בדעתם, שיש להפנות את כל מעייניהם לבניין הארץ. עם זאת לא היו חופשיים מלבטים, שמקורם בדאגה למי שדרך זו אינה יכולה להיות דרכו.

בקיץ 1933 הסביר אחד מפעילי 'החלוץ', כי יכולתה של התנועה הציונית להציע פתרונות חופפת את כושרם של יהודי גרמניה להחליף את משלח-ידם. מי שאינו מסוגל עוד למעבר זה מצבו יהיה קשה מאוד, 'אבל איננו יכולים לעזור לו'. לכל תהליך היסטורי מעמיק, כך הסביר, צד של רווח וצד של הפסד. והוא הוסיף:

במיוחד יהיה קשה מצבו של אותו מעמד אומלל של סוחרים ואינטלקטואלים שהם מבוגרים מדי לחיי חלוציות, ואין בידיהם באמצעים להתיישבות של המעמד הבינוני.

לא הייתה זו אלא קביעת עובדה, אף-כי בסגנון בוטה, אך ייתכן, כי זו עדות שהכותב היה מוטרד. בפירוש נשמעת הדאגה בדבריו של אנצו סרני, שליח לה'חלוץ' מגבעת-ברנר. בקיץ 1933 אמר, שגלי העלייה האחרונים הביאו לארץ-ישראל יסודות שאינם חלוציים. עלייה בעלת אופי כזה לא זו בלבד שאינה מחזקת את הכוח היהודי בארץ, אלא היא מסכנת אותו:

אנו יודעים, כי המצוקה היא דחף מניע, הנותן לציונות את הכוח לתפוס את מקומה במציאות, העושה אתה לתנועה הכרחית. אבל אנו גם יודעים, שמצוקה וייאוש [...] לבדם, אם אין מעמידים אותם במסגרת ההכנה לארץ-ישראל ואם אין מגייסים אותם לצורך בניין הארץ, הם רק עדות לחוסר-האונים שלנו בגלות, ולא [ערובה] ליצירת כוחנו בארץ.

קשה מאד, אמר סרני, להתייבב מול בני 35 – 45, שמצוקתם גדולה בהרבה ממצוקת הצעירים מהם ואין להם עתיד זולת ארץ-ישראל, ולתבוע את זכות העלייה לצעירים, ולא להם. לכך מסוגלת רק תנועה המוכנה למלא ללא סייג את התפקיד החלוצי שמטילה עליה הארץ:

אל תאמרו: אלה ואלה בני-ישראל, אלה ואלה חייבים ללכת. היינו רוצים שכך יהיה, אבל אנו יודעים, שכך לא יכול להיות. ולא רק מפני שממשלת אנגליה הקצתה רק אלף רשיונות ולא עשרת אלפים, אלא מפני שהארץ אינה מסוגלת היום לקלוט עלייה כזאת.

היה זה בחודשים הראשונים של הרייך השלישי, ואילו כעבור שנתיים, כאשר מצדדים שונים החלו להישמע קולות בדבר הצורך לפעול למען חיסול (ליקווידאציה) כולל של יהדות גרמניה, היו ב'החלוץ' חברים שנתפסו לסיסמה זו, אך גם היו חברים שדחו אותה. אחדים דחו אותה

מפני שהיא מסיטה את הדעת מן העיקר, מן המעשה שבעין. אך היו גם פעילים כגון גיאורג (לימים גיורא) יוספטל, שדחו אותה משום שהעלאתה הייתה בעיניהם חסרת אחריות בתנאים הנתונים. בקיץ 1935 רמז יוספטל, שהעלאת סיסמת החיסול עלולה להשלות, ובסופו של דבר לזרוע ייאוש.

הכשרת דור של צעירים לחיי עבודה בהתיישבות בארץ-ישראל הייתה אפוא התשובה האחת והיחידה שנתנה 'החלוץ' על הרדיפות. בדרך זו ביקשה לא רק לפצות את הצעירים על אובדן אחיזתם בסביבה הנוכחית, כי-אם גם לדלות מיהדות גרמניה השוקעת כוחות יצירה למפעל לאומי גדול למען כלל ישראל. וכך כתב אליעזר ליבנשטיין (לימים ליבנה), שליח ל'החלוץ' מעין-חרוד:

בזכות 'החלוץ' נתאפשר הדבר, שמפעל הבניין בארץ-ישראל נתן לנו יותר מכפי שנגזל מאתנו בידי המאורעות בגרמניה.

אנשי 'החלוץ' היו שקועים ראשם ורובם בענייני תנועת-העבודה בארץ-ישראל, עד שדומה, שראו בהם ממשות רבה יותר לגבי גורלם מאשר הסכנה הממשית שהייתה צפויה לקהילות ישראל בגרמניה. ניתוק זה הטריד את ראשי החלוץ. גוסטאב הורן, מזכיר 'החלוץ' בשנים 1933 – 1934 נתן את דעתו עליו, וגיאורג יוספטל דרש מ'החלוץ' להיפתח לפעולה בקרב חברי ההתאחדות הציונית. אך ראוי לציין, כי באותו הזמן דרש יוספטל להחמיר את אמות-המידה למתקבלים להכשרה. כן דרש, כי 'החלוץ' תתרכז בעיקר בצעירים ביותר, כלומר, במסיימי בתי-הספר המועמדים ל'הכשרת-הבנינים'.

ברם, מצע 'החלוץ' אמנם לא הציע מוצא ריאלי לרוב שדרות הציבור, אלא רק לצעירים שהיו מסוגלים להירתם למשימת בניין הארץ, אך עם זאת פעמה בלב חבריה התודעה, שהם מבצעים שליחות למען כלל העדה. בסימן זה של קיטוב – בין קו פעולתה בחיי-יומיום לבין תודעת שליחותה לטווח ארוך – התנהלה עבודת 'החלוץ' בגרמניה בימי שלטונו של היטלר.

אחרית – דבר

פרק-הזמן שנדון כאן הוא רק חלק מתקופת השלטון הנאצי-סוציאליסטי, אך נודעה לו חשיבות רבה בקורות בית ישראל. הייתה זו התקופה שבה הוכפפו היהודים לראשונה לעולו של הממשל הנאצי-סוציאליסטי, שעתידי היה לפרוס את שלטונו על ארצות רבות. יהדות גרמניה הייתה הקיבוץ היהודי הראשון שגיבש דפוסי התייחסות למשטר של אדולף היטלר והתנסה במאבק למען הקיום תחת מרותו. במאבק זה מילאו הארגונים היהודיים תפקיד מכריע. הם הרחיבו באופן מתמיד את שדה פעולתם, במגמה לספק את צריה הדחופים של העדה, ושמשו משען לרבבות יהודים בשעת צרה. בעת ובעונה אחת שימשו המוסדות היהודיים האוטונומיים אבן-יסוד לחיי חברה ורוח יהודיים תחת שלטון עוין.

קשת דרכי התגובה של הציבור היהודי בגרמניה הייתה רבת-גוונים: בצד יוזמות שניעורו לראשונה משתקפים בתגובתם רבדים ממורשתה ההיסטורית של יהדות גרמניה, מהם שביטאו את הרצון לקיים את שילוב היהודים בחברה הגרמנית ומהם שביטאו את השאיפה להעמיק את תודעת ייחודם. בשעה שגברה המגמה לחיזוק הסולידריות היהודית נתגלו גם סימנים של ניכור במחנה פנימה. זו לצד זו שכנו אופטימיות וחרדה, הסתגלו של לית ברירה למרותו של שלטון עויין ואי-השלמה עם פקודותיו. מכלול זה של גילויים משקף את עמדתו של הציבור היהודי מול מבחנים שלא הועמד בהם עד אז שום ציבור יהודי.

מקור: אברהם מרגליות ויהויקים כוכבי (עורכים), **תולדות השואה גרמניה כרך א', יד ושם, 1998, ע"מ 211-233.**